

КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЕВА ЗАЛУЧЕНІСТЬ ЯК РЕСУРС СТІЙКОСТІ В ЧАСИ ВІЙНИ

CULTURAL AND LEISURE ENGAGEMENT AS A RESOURCE OF RESILIENCE IN TIMES OF WAR¹

Статтю присвячено ролі дозвіллевої, культурної залученості як ресурсу стійкості під час повномасштабної агресії РФ проти України. Показано, що залученість у культурно-дозвіллі, комунікативні практики під час війни дає змогу відтворювати звичну рутину повсякденного життя, відволікатися від стресових ситуацій і пом'якшувати накопичений стрес, орієнтуватися в подіях війни, які щоденно несуть загрозу безпеці цивільному населенню (повітряні тривоги, обстріли, бомбардування). За даними репрезентативних опитувань підтверджено, що спілкування, відпочинок, звертання до творів культури і мистецтва, духовні, релігійні практики сприяють відновленню психічних та фізичних сил, емоційного балансу громадян під час війни, а отже й підтриманню витривалості, стійкості індивідів і спільнот в українському суспільстві. Водночас дані соціологічних опитувань показують, що сприйняття участі в культурі як заняття невідповідного воєнному часу характерніші для груп людей, які мешкають на прифронтових територіях, переживають обстріли, мають рідних у війську, полоні тощо. Загалом, 38 % опитуваних у 2024 році називають основною перешкодою активнішому залученню до культурних занять воєнний стан в Україні (комендантські години, повітряні тривоги, обстріли); серед жителів східних і південних областей ця частка вища. Значна частина громадян присвячує свій вільний час волонтерській, благодійній діяльності, допомагаючи армії, вимушеним переселенцям, тим, хто цього потребує. Для частини населення ширше використання української мови, відмова від російськомовної культурної продукції, зацікавленість історією, мистецтвом своєї країни стали способами зміцнення української громадянської ідентичності, почуття належності до країни, що бореться за незалежність. В умовах воєнної агресії та дезінформаційних операцій ці зміни можна розглядати як соціокультурні механізми підтримання колективної стійкості.

Ключові слова: війна РФ проти України, культурно-дозвілліве заняття як відтворення повсякдення, дозвілля як протидія стресу війни, залученість до української культури, дозвілля як допомога, стійкість громадян України.

This article examines the role of leisure and cultural engagement as a resource for resilience during the full-scale military aggression launched by the Russian Federation against Ukraine. It demonstrates that involvement in cultural, recreational, and communicative practices during wartime enables individuals to reproduce familiar routines of everyday life, divert attention from stressful situations, and mitigate accumulated psychological strain. Such engagement also facilitates orientation within the context of war-related events that pose daily threats to civilian safety (e.g., air raid alerts, shelling, bombardments). Representative surveys confirm that social interaction, rest, engagement with cultural and artistic works, as well as spiritual and religious practices contribute to the restoration of psychological and physical strength and emotional balance among citizens during wartime. These factors, in turn, support the endurance and resilience of individuals and communities within Ukrainian society. At the same time, sociological data indicate that perceptions of cultural participation as inappropriate during wartime are more prevalent among groups residing in frontline areas, those experiencing shelling, or those with relatives in the military or captivity. In 2024, 38 % of respondents identified martial law in Ukraine (curfews, air raid alerts, shelling) as the primary obstacle to more active cultural engagement; this proportion is higher among residents of eastern and southern regions. A significant portion of citizens dedicate their free time to volunteer and charitable activities, assisting the military, internally displaced persons, and others in need. For part of the population, increased use of the Ukrainian language, rejection of Russian-language cultural products, and heightened interest in national history and art have become means of strengthening Ukrainian civic identity and a sense of belonging to a country fighting for independence. Under conditions of military aggression and disinformation campaigns, these transformations may be interpreted as sociocultural mechanisms for sustaining collective resilience.

Key words: Russia's war against Ukraine, cultural and leisure practices as everyday continuity, leisure as a coping strategy during wartime stress, engagement with Ukrainian culture, leisure as civic contribution, resilience of Ukrainian citizens.

УДК 316.334.2:316.6:316.75(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.79.1.7>
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Скокова Л.Г.

д.соц.н., провідний науковий співробітник
Інститут соціології Національної академії наук України
ORCID ID: 0000-0002-8152-7087

Вступ. Тема стійкості (resilience) українського суспільства під час повномасштабної війни РФ проти України є однією з провідних у політичному, медійному, громадському дискурсі, а також у соціальних дисциплінах. Стійкість, витривалість, від-

порність руйнуванню соціальних відносин та інститутів можна трактувати як протилежні поняття до надлому, розпорошенню, корозії соціального життя. Одним із проявів такого розпаду є злам рутин повсякденного життя, прояви чого можна спостерігати в містах і селищах, які перебувають під осадою чи розташовані на лінії бойових зіткнень. Упродовж років війни знищення життєвого середовища – разом з убивствами мирного населення, замінуванням територій, екологічними

¹ Матеріал підготовлено завдяки фінансуванню за напрямом використання бюджетних коштів «Підтримка пріоритетних для держави наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок» бюджетної програми КПКВК 6541230. Наукова робота «Національна стійкість України під час російсько-української війни: суспільні конфігурації».

катастрофами, руйнуванням систем електро-, тепло- та водопостачання – стало повсякденною реальністю для мешканців багатьох міст і сіл. Мільйони людей, які вимушено покидають свої домівки, часто не мають куди повертатися, тому що їхні помешкання зруйновані, а території окуповані. Переїзд і проживання на території України, де не йдуть активні бойові дії, не гарантує безпеки внаслідок постійних обстрілів і руйнувань цивільної інфраструктури.

Метою статті є внесок у розуміння того, як залученість до культури і дозвілля допомагає людям в умовах війни протидіяти загрозам, які несуть воєнні дії: зберігати самовладання, працювати, турбуватися про дітей і літніх людей, допомагати тим, хто цього потребує, тобто адаптуватися до стану війни та підтримувати ритми й повсякденні практики соціального життя. Для опису обсягу і змістів культурно-дозвіллевих орієнтацій та практик використано дані репрезентативних соціологічних опитувань Інституту соціології НАН України, а також опубліковані дані інших провідних соціологічних агенцій країни.

Огляд стану досліджень

Феномен стійкості українського суспільства в умовах війни актуалізує його наукове осмислення в межах галузевих і міждисциплінарних дослідницьких підходів, а також у площині нормативно-правових, політичних та громадських ініціатив. Поняття «стійкість» почали використовувати в соціальній екології, соціальній психології (хоч і з різних позицій) з 1980-х років. Сучасні підходи до концептуалізації поняття «стійкість» (резильєнтність) у міждисциплінарному контексті можна знайти на сторінках журналу *Resilience: International Policies, Practices and Discourses*, сім томів якого вийшли з 2013 до 2019 року. Журнал перетворився на одну з ключових платформ для обговорення процесів, просторів, політик, практик і суб'єктностей, крізь призму яких осмислюється феномен стійкості. Ці дискусії в межах соціальних, екологічних, природничих дисциплін, а також на міжнародних майданчиках таких організацій, як ПРООН, Світовий банк та інші, ідуть уже декілька десятиліть, зокрема, у межах теорій сталого розвитку [1]. Так, можна вирізнити такі основні джерела активізації досліджень із задіянням концепту стійкості: у межах соціальної / безпекової державної політики на рівні національних держав та міжнародних організацій – як механізм протидії вразливостям, які виникають унаслідок бідності, стихійних лих, тероризму, війни тощо; у межах академічних дисциплін, у яких явний інтегративний намір, пошуки узгодження конструктів із різних галузей і сфер, що на сьогодні утворює широку міждисциплінарну перспективу досліджень стійкості в теоретичному і практичному вимірах [2].

В Україні у 2021 році Указом Президента України затверджено Концепцію національної системи стійкості України [3]. Узагальнення теоретичних і практичних підходів до осмислення процесів роз-

будови системи забезпечення національної стійкості представлено, зокрема, у монографії О. Резнікової «Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища» (2022) [4]. З метою сприяння реалізації Концепції національної системи стійкості України діє Національна платформа стійкості та згуртованості як альянс представників громадянського суспільства та експертної спільноти. Одним із пріоритетів її діяльності заявлено просування наративу «українська формула стійкості». Ця формула передбачає такі виміри: самоорганізація (горизонтальні та низові ініціативи); самооборона (участь громадян в опорі агресії та безпеці громад); захист європейських цінностей – свобода, людська гідність та опір будь-яким проявам авторитаризму; згуртованість та національна єдність, які базуються на українській політичній ідентичності, практиках інклюзивності й залученості; реформи та суспільні трансформації на базі соціальних й управлінських інновацій [5]. Український незалежний центр політичних досліджень на основі моніторингових матеріалів видає бюлетені щодо стійкості й згуртованості українського суспільства під час війни [6].

Серед академічних соціологічних досліджень, які дають уявлення про стратегії і ресурси національної витривалості українських громадян, можна назвати, зокрема, колективні монографії Інституту соціології НАН України 2022, 2023, 2024 років [7–9]. Спеціальний випуск журналу *Innovation: The European Journal of Social Science Research* був присвячений стійкості, спротиву та відповідальності в українському суспільстві до й після початку повномасштабної агресії РФ проти України [10]. Водночас питання культурно-дозвіллевої залученості під час війни як ресурс стійкості соціальних груп зостаються недостатньо висвітленими.

Особливості культурно-дозвіллевих практик в Україні під час війни. У часи війни залучення до культурно-дозвіллевих практик повертає рутину повсякденного життя, дає змогу відтворити звичні часові ритми, знайомі маршрути, усталені тілесні, когнітивні, емоційні звички. Дані репрезентативного опитування дорослого населення (18–69 років), проведеного у 2023 році фірмою «Рейтинг» на замовлення Інституту соціології НАН України, дають змогу відстежувати затребувані заняття (за відповідями на питання: «Нижче наведено перелік занять людей у вільний від основної та домашньої роботи час. Відмітьте всі ті з них, якими Ви займалися хоча б одного разу упродовж останніх 10 днів (разом із вихідними)» (табл. 1).

Догляд за зовнішністю, підтримку тілесного чи естетичного тону назвав кожен четвертий з опитуваних (32 % – серед жінок, 20 % – серед чоловіків). Така ж частка респондентів задіяна у фізичну активність: спортивні вправи, біг, прогулянки містом, гімнастика, танці, відвідування спортивного залу тощо (28 % – серед чоловіків, 22 % – серед жінок). Для 43 % бажаним є відпочинок, намагання поспати вдень, побути в спокої,

Вікові диференціації занять у вільний час, 2023, %

Заняття у вільний час	N = 2767	18–35 років	36–50 років	51–69 років
Догляд за здоров'ям або зовнішністю: планові обстеження в лікаря, масаж, spa-процедури, відвідування перукарні, студії краси тощо	26,3	27,9	25,4	25,8
Культурне дозвілля: екскурсійні подорожі, відвідування театрів, музеїв, художніх виставок тощо	8,8	10,6	8,5	7,4
Зустріч зі знайомими: відвідування гостей, прийом гостей у себе вдома, зустріч в іншому місці тощо	42,7	54,7	42,8	30,2
Відвідування спортивних видовищ або їх перегляд по телебаченню / онлайн	8,0	11,1	6,7	6,4
Фізична активність: спортивні вправи, біг, прогулянки містом, гімнастика, танці, відвідування спортивного залу тощо	24,8	35,3	24,5	14,2
Відвідування торгових центрів, бутиків, ресторанів або кафе	22,0	31,8	20,4	14,0
Просто відпочинок: сон удень, прослуховування заспокійливої музики, перебування в спокої тощо	43,2	51,1	42,4	35,9
Перегляд художніх фільмів або читання художньої літератури	51,0	53,3	54,1	44,8
Споживання інформації (зокрема, онлайн): читання газет і журналів, перегляд відеороликів або телепередач, прослуховування радіопередач, перегляд соціальних мереж тощо	52,7	52,9	51,5	54,0
Гра в комп'ютерні ігри (зокрема, на смартфоні) або в настільні ігри	21,9	32,3	19,1	14,6
Відпочинок за містом: відпочинок у приватному замиському будинку, життя в наметах, полювання, риболовля тощо	12,2	12,8	11,4	12,7
Заняття з дітьми (уроки, ігри, прогулянки)	32,5	35,4	41,5	17,6
Відвідування церкви, костюлу, синагоги, мечеті, молитовного дому тощо	12,3	8,7	13,0	15,3
Нічого з переліченого	3,8	3,6	3,9	4,0
Інше	3,7	2,3	3,0	6,2

слухати заспокійливу музику; частіше про це згадують молодші люди (51 %).

Кожен другий з респондентів назвав читання художньої літератури чи перегляд художніх фільмів. Музика, фільми, література, окрім задоволення естетичних, мистецьких смаків, можуть слугувати своєрідним «заспокійливим» – даючи змогу зануритися в сюжет твору чи передивитися повторно передачі, серіали зі знайомими акторами й передбачуваним розвитком подій. Для 30 % чоловіків і 15 % жінок звичною практикою у вільний час є гра в комп'ютерні ігри (або інші ігри), які теж створюють можливості відволікання від негативних емоцій.

Непередбачуваність розвитку пов'язаних із війною подій – щоденна загроза життю, обстріли, бойові зіткнення, окупація територій, а також політичний супровід цих подій (експертні коментарі в медіа чи тригери постійних дезінформаційних «вкидів») робить залучення до новин та іншої медіаінформації постійною активністю для 53 % респондентів. Серед людей з вищою освітою таких 62 %. Саме інформація про події війни є найбільш затребуваною: 81 % респондентів у 2024 році відповіли, що їх цікавить інформація «про війну з Росією» в мережі інтернет, тоді як інші альтер-

нативи обрала менша кількість опитуваних: «про історичні події» – 64 %, «про культуру, фільми, серіали, музику» – 62 %, «про економіку» – 58 %, «про спорт і здоров'я» (51 %) тощо [11].

Соціальну активність – зустрічі зі знайомими, гостювання чи приймання гостей – практикують 43 % опитуваних. Активнішими є молоді люди – 55 % указують на спілкування зі знайомими і друзями, серед людей середнього віку таких 43 %, старшого віку – 30 %. Кожен третій з опитуваних займається у вільний час із дітьми (уроки, ігри, прогулянки тощо) – насамперед люди середнього віку (42 %), молодь (35 %); жінки – 42 %, чоловіки – 24 %. Різновидом соціальної активності, перебуванням у публічному просторі можна вважати відвідування торговельних центрів, магазинів одягу, ресторанів, кафе. Ці заняття назвали 22 % опитуваних, серед молодих людей – 32 %, людей середнього віку – 20 %, старшого віку – 14 %. Відвідування церкви чи молитовного дому інших конфесій є характерним для 12 % опитуваних (15 % – серед жінок, 9 % – серед чоловіків). Серед людей старшого віку таких 15 %, середнього віку – 13 %, молоді – 9 %, серед тих, хто має вищу освіту – 14 % респондентів. Про відвідування театрів, музеїв, художніх виставок згадали лише 9 % опитуваних.

Для багатьох членів територіальних громад відвідування осередків культури стає неможливим. Варварські бомбардування, обстріли, бойові дії спричиняють руйнації закладів культури. За даними Міністерства культури, станом на 25 вересня 2025 року через російську агресію в Україні зруйновано та пошкоджено 1 599 пам'яток культурної спадщини, а також 2 415 об'єктів культурної інфраструктури (491 – повністю знищено). Загалом постраждали: клубні заклади – 1 175; бібліотеки – 848; заклади мистецької освіти – 184; музеї та галереї – 133; театри, кінотеатри та філармонії – 50; заповідники – 9; парки, зоопарки – 11; цирки – 4; кіностудія в м. Києві (без урахування руйнувань на тимчасово окупованих територіях за відсутності точних даних) [12].

Спілкування та дозвілля як способи протидії стресу. Дозвілліве заняття є одним зі способів протидії стресу в часи війни. В опитуванні 2023 року, проведеного фірмою «Рейтинг» на замовлення Інституту соціології НАН України, респондентам запропонували перелік занять / діяльностей, які сприяють пом'якшенню стресових станів. Саме взаємодію з людьми, спілкування обрали більшість опитуваних (66 %), а також дозвілліве заняття, відпочинок (61 %) (табл. 2).

Для кожного другого з опитуваних занурення в робочий процес є водночас і відволіканням від стресу. Споживання їжі та смаколиків назвали 41 %, споживання алкоголю, тютюну, енергетиків – 11 %, до лікарських речовин звертаються 22 % респондентів. Серед жінок кожна третя вказує на звернення до релігійних, духовних практик, серед чоловіків таких менше – 21 %. Користуються професійною психологічною допомогою лише 11 %.

Орієнтації на участь у культурних заходах: рутинна, благо чи недоцільність? Одним зі способів виявити особливості залученості громадян до простору культури є оцінка ними перешкод, які заважають брати активнішу участь у культурі. Порівняно з періодом до повномасштабного вторгнення (моніторинг Інституту соціології 2020 року) рейтинг соціокультурних причин, що заважають активніше долучатися до культурних подій чи захо-

дів під час війни, залишається подібним (табл. 3). Це нестача вільного часу (36 %), невелика кількість культурних заходів за місцем проживання (22 %), висока ціна на квитки (18 %), зручність спостерігати за культурними заходами через телевізор (12 %) або інтернет (14 %). Основною ж перешкодою для 38 % опитуваних є воєнний стан в Україні (обстріли, повітряні тривоги тощо). Зросла кількість тих, хто відмітив як важливу причину втомленість, погане самопочуття: з 9 % у 2020 році до 15 % опитуваних [9, с. 447].

Відкриті відповіді на запитання щодо перешкод активнішої участі в культурі під час повномасштабної війни показують, що для частини опитуваних участь у культурі є ознакою мирного часу, тому війна як причина неучасті є очевидною: «у моєму місті не проводяться (культурні заходи), бо бомблять», «війна», «війна, головне для мене дітей підняти», «військова служба», «воєнний стан, ми перебуваємо в прифронтовій зоні», «зараз не до культурних заходів», «кількість обстрілів у Харкові», «люди гинуть, які можуть бути культурні заходи? Просто жаж!», «мобілізація», «морально не можу дозволити собі відпочинок за гроші, я доначу на ЗСУ», «не до звеселяючих заходів, коли люди гинуть», «не на часі!!!», «немає настрою, постійно тривога, ракети та дрони», «гибнуть наші захисники, брат воює, бомби летять, какое весельє», «чоловік після поранення», «я військовий», «я на війні», «я живу в Донецькій області, тут немає культурних заходів», «щосекунди можуть убити! Про які культурні заходи мова? Я не розумію».

Наближеність до прифронтових районів, потерпання від обстрілів підвищує значущість воєнних дій в оцінці неможливості своєї участі в культурі. Так, жителі східних і південних областей частіше вказують на війну як головну перешкоду (45 % і 49 % відповідно), тоді як жителі центральних і західних областей рідше обирають цей варіант (41 % і 32 %). У західних і центральних областях респонденти частіше вказують на нестачу вільного часу (42 % і 38 % відповідно), в південних і східних областях ця частка становить 31 %, що опосередковано вка-

Таблиця 2

«Що вам особисто допомагає чи навпаки шкодить при виникненні психологічних негараздів (стресу, негативних емоцій, страхів тощо)?», 2023, %

Здебільшого допомагає мені...	За вибіркою	Чоловіки	Жінки
Спілкування та взаємодія з людьми у справах поза основною роботою	65,8	64,5	66,9
Дозвілля та відпочинок	61,4	64	59
Робота	52	50,4	53,4
Їжа та смаколики	41,1	40,6	41,6
Релігійні або духовні практики	27,7	21,2	33,3
Лікарські речовини (наприклад, заспокійливі, снодійні, стимулятори)	22,4	15	28,6
Інші речовини (наприклад, алкоголь, тютюн, енергетичні напої)	11,4	15,2	8,1
Професійна психологічна допомога	11,2	8,6	13,5

Динаміка відповідей на запитання: «Що вам здебільшого заважає активніше брати участь у культурному житті?», 2020, 2024, %

Причини	2020*	2024**
Воєнний стан в Україні (комендантські години, повітряні тривоги, обстріли та ін.).	-	38,3
Не вистачає часу, незручний час (години, дні) культурних заходів поза домом (театр, кіно, виставки, фестивалі)	26,5	36,0
Незручно добиратися до місць проведення культурних заходів (далеко, дорогі квитки на транспорт)	10,1	11
Мало культурних заходів у вашому населеному пункті	19,4	22,4
Висока ціна квитків на культурні заходи	20,4	17,7
Погане самопочуття, втомленість	8,7	14,9
Мало інформації, реклами культурних заходів	5,7	8,9
Обмежений репертуар і тематика культурних заходів	4,9	5,7
Невисока якість культурних заходів	6,8	9,2
Політичні акценти змісту культурних заходів	3,9	6,6
Культурні заходи не приносять мені задоволення	-	4,3
Мені зручніше дивитися культурні програми по телебаченню	16,7	12,1
Полюбляю спостерігати за культурними заходами через інтернет	8,7	14,1
Маю проблеми з доступом до інтернет	-	1,1
Мені це не цікаво	18,6	5,7
Важко відповісти	11,8	4,8
Пандемія коронавірусу	19,3	-
Інше (напишіть)	0,4	2,6

* Можна було обрати будь-яку кількість відповідей.

** Можна було обрати 3–4 варіанти відповідей.

зує на загальне руйнування рутин повсякденного життя, невинності в ньому часу дозволля, частішу необхідність перебувати вдома чи в сховищі.

Читацькі практики в структурі дозвілля часу війни. Загальнонаціональні опитування дорослого населення (16+), присвячені особливостям читацьких практик [13], дають змогу, зокрема, детальніше розглянути ці активності та їх роль у підтримці стійкості в часи війни. У 2023–2024 роках не рідше, ніж щотижня, читали друковані книжки 21–22 % опитуваних, електронні книжки – 8–12 %, слухали аудіокнижки – 7–10 % респондентів. Загалом майже не читають книжок (не читають або читають кілька разів на рік або рідше) 48–51 % опитуваних. Як уже згадувалося вище, основним інформаційним фокусом для населення стали новини: щодня читають новини в месенджерах 60–65 %, переглядають стрічки соціальних мереж 57–59 % респондентів. Також месенджери використовують для щоденного спілкування з друзями, родичами, знайомими (56–57 %). Читають щось цікаве в інтернеті щоденно 41 % опитуваних, дивляться фільми, серіали, відео на YouTube чи інших платформах – 42–44 %, дивляться телепередачі 34–41 % респондентів у 2023–2024 роках. Практика читання книжок в умовах домінування мережево-цифрової інфраструктури доступу до інформації має багато практик-конкурентів. Утім, як показують дані цього опитування, хоча б час від часу читає літературу кожен другий.

Серед причин читання книжок найбільш популярними стали такі варіанти: для самовдосконалення, саморозвитку (41–43 %), любов до читання (38–42 %), для відпочинку, щоб відволіктися (28–31 %), подобається дізнаватися нове (22–23 %), подобається «атмосфера читання» (13–15 %), рекомендації людей, яким є довіра (13 %), звичний спосіб дозвілля (11–12 %), доступний вид дозвілля (11–13 %). Отже, саморозвиток і психологічне самозадоволення / релакс можна вважати двома основними причинами звернення до читання книжок у повсякденному житті під час війни. Те, що бажання дізнаватися нове, вдосконалювати свої знання за допомогою читання не згасає, є показником збереження оптимізму й налаштованості на кращі часи.

Змістові та мовні особливості культурних активностей. Які саме книжки обирають для читання? За відповідями на питання «Яку літературу ви читаете / слухаете?», читачі найчастіше обирали варіанти «українську класику» (40 %), «сучасних українських авторів» (34 %), зарубіжну класику (34 %), «сучасних іноземних авторів» (32 %) [13, с. 22]. Щодо мови читання, то більшість (53 %) відповідають, що їм зручніше читати українською. Частка тих, хто воліє читати російською, дещо зменшилася: з 12 % у 2023 до 8 % у 2024-му, тоді як варіант «все одно, якою мовою» обирали 35 % і 39 % відповідно.

За даними опитування молоді 2024 року [14, с. 22], можна бачити, що в оцінюваннях змін важливості різних аспектів життя за останні два роки, респонденти вказують на такі практики: «споживання українського контенту, наприклад купівля книжок, перегляд фільмів» (52 %), спілкування державною мовою (47 %), знання і шанування історії України (47 %), купівля товарів і послуг українського виробництва (45 %), волонтерська діяльність (44 %).

Інші соціологічні опитування останніх років також підтверджують підвищення інтересу громадян до української культури, літератури, мистецтва, збільшення ролі української мови в спілкуванні й споживанні інформації. Так, за даними опитування 2024 року [15], більшість респондентів (ті, хто залучені до відповідної активності) відповіли, що часто споживають українськомовні культурні продукти, а також спілкуються українською (рис. 1).

Отримані відповіді репрезентують мовні орієнтації, характерні для конкретного історичного моменту та соціального простору життя в умовах війни. Вони засвідчують зростання значущості українськомовних культурних продуктів, підвищення інтересу до історії, літератури та музики України, а також актуалізацію української мови як засобу підтримання соціокультурної норми й маркера громадянської ідентичності. В умовах повномасштабної агресії РФ і дезінформаційних кампаній щодо «відсутності» чи «вторинності» української мови й культури, використання української мови в комунікації та споживанні культурних й інформаційних продуктів функціонує як спосіб підтримання та зміцнення громадянської ідентичності.

Дозвілля як допомога: волонтерська активність у часи війни. Залученість до культури доброчинства, допомога армії, пораненим, постраждалим родинам, що вимушені виїжджати із зони бойових дій, стали поширеним явищем в українському суспільстві. За даними онлайн-опитування громадян України на підконтрольній Уряду території, а також тих, хто перебуває за кордоном у вересні 2024 року, 62 % респондентів відповіли, що ведуть волонтерську діяльність (рис. 2). Тих, хто часто волонтерять, біля 9 %, серед молоді 18–29 років таких 11 % [16, с. 22].

В опитуванні 2024 року фірми Info Sapience, підготовленому для Національної платформи стійкості та згуртованості, на питання «Як часто ви берете участь в суспільному житті (у вільний від роботи час)?» 15 % опитуваних відповіли, що роблять це постійно, 52 % – за потреби, коли вважають, що така участь потрібна, 29 % – коли хто-небудь попросить про підтримку [17, с. 14]. Щодо форм участі в суспільному житті в позаробочий час, то респонденти найчастіше обирали варіант «підтримую фінансово тих, кого вважаю за потрібне» – 43 %. Серед інших варіантів були такі: допомога в церковній громаді (15 %), особиста участь в організації різних заходів (8 %), збирання коштів від інших на підтримку тих, кого вважаю за потрібне (8 %), участь у громадській організації, мережі, руху – 6 %. Відповіли, що не беруть участь у суспільному житті 27 % респондентів.

У відповідях на запитання «Назвіть три пріоритети, до вирішення яких ви особисто готові докладатися у вільний від роботи час, ділитися своїми знаннями, персонально брати участь у суспільно значущих справах» кожен другий з опитуваних відповів «допомога армії» (51 %).

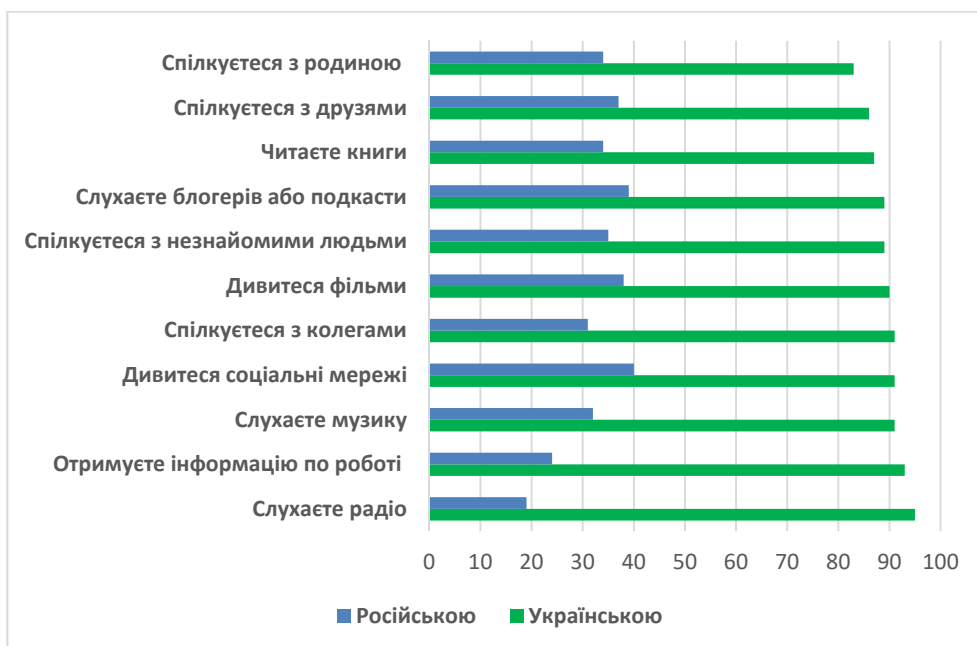

Рис. 1. Мова спілкування, споживання культурних продуктів, 2024, %

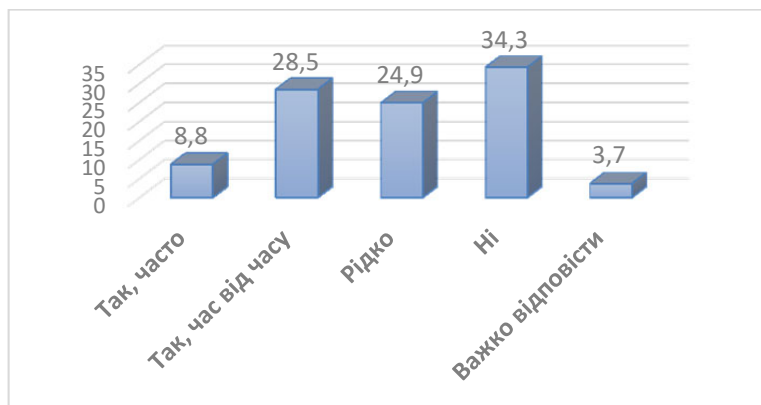

Рис. 2. Чи ведете волонтерську діяльність, пов'язану з війною?, 2024, %

Іншими значущими варіантами стали допомога біженцям, ВПО (23 %), боротьба з корупцією (15 %), покращення умов для дошкільної та середньої освіти (12 %), відбудова пошкодженої інфраструктури (9 %), облаштування бомбосховищ й укриттів (9 %), екологія (9 %), енергозбереження (9 %), розвиток місцевої молоді (8 %), соціальний захист населення (7 %), вирішення господарських, комунальних проблем (6 %), прозорість роботи влади (6 %), сприяння малому й середньому бізнесу (6 %), культура та дозвілля мешканців (5 %), навчання та підготовка громадян до цивільної оборони (4 %), забезпечення правопорядку (4 %), залучення бізнесу до вирішення проблем громади (3 %). Звісно, в умовах воєнного стану більшість запропонованих варіантів відходять на другий план, тоді як допомогу армії та переселенцям сприймають як нагальні завдання для більшості респондентів [17, с. 4].

Також респондентам запропоновано позначити, що саме допомагає їм зберігати стійкість під час війни з РФ. Серед запропонованих варіантів більшість обрали «віру в Збройні сили України» (63 %), а також обирали відповіді «віра в державу» (12 %), «віра в суспільство» (8 %). На другому місці був варіант «сім'я, родичі, близькі» (49 %), на третьому – «щоденна праця» (27 %). Для частини опитуваних допоміжними є релігія, віра в Бога (21 %), участь у волонтерстві (18 %), міжнародна допомога (10 %). Культуру (музика, література) назвали 7 % опитуваних. Варіант усунення від новин та іншої негативної інформації обрали 9 % респондентів [17, с. 9]. Ці відповіді демонструють, що ціннісно-сміслові орієнтири (до)віри – армії, суспільству, державі, а також опори на кола рідних, близьких друзів, колег є важливими факторами підтримки стійкості українських громадян.

Висновки. У статті увагу спрямовано на особливості залученості громадян до культурної, дозвілєвої активності та внесок цієї активності в соціальну адаптивність і психологічну витривалість у часи війни, а також зміцнення громадської ідентичності, соціальних контактів, підтримання оптимістичних настанов та реальних практик допомоги тим, хто

цього потребує, громадянської залученості. У такому разі залучення до культурно-дозвілєвих, волонтерських занять трактуємо як ресурс соціальної стійкості – адаптованості до загроз, що несе війна.

За даними моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України у 2024 році, основною перешкодою, яка заважає активніше брати участь у культурному житті, для 38 % опитуваних є воєнний стан в Україні (обстріли, повітряні тривоги тощо). Зросла кількість тих, хто відмітив як перешкоду втомленість, погане самопочуття: з 9 % у 2020 році до 15 % опитуваних.

Наближеність до прифронтових районів, потерпання від обстрілів підвищує значущість воєнних дій в оцінці перешкод неучасті в культурі. Центральною дозвілєвою активністю мешканців України під час війни є пошук актуальної інформації в медіа, соціальних мережах, у спілкуванні з рідними і знайомими – про події в країні, перебіг воєнних дій. Важливим є і намагання відпочити, побути в спокої. Читання книжок, перегляд фільмів, відеороликів в інтернеті, комп'ютерні ігри, прослуховування заспокійливої музики – це ті дозвілєві заняття, які створюють своєрідну «захисну оболонку» від жаху війни, допомагають відволікатися хоча б на деякий час, підвищують витривалість у протистоянні руйнуванню життєвого середовища в країні. Спілкування з людьми, дозвілля та відпочинок належать до основних занять, що сприяють подоланню стресу в умовах війни (61–66 % опитаних). Натомість лише 11 % респондентів зверталися по професійну психологічну допомогу, що свідчить про недостатню доступність відповідних послуг і актуалізує потребу в розбудові мережі психологічної підтримки та ширшому залученні населення до її використання.

Проявами соціальної стійкості є практики волонтерства, допомоги армії, переселенцям із прифронтових й окупованих територій, а також зростання підтримки розвитку українськомовного культурного простору, розуміння важливості ролі вітчизняної літератури, мистецтва, музики для збереження державності та громадянської ідентичності українців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. WRI; UNDP; UNEP; World Bank. *World Resources 2008: Roots of resilience – Growing the wealth of the poor*. Washington, DC : WRI, 2008. 254 с.
2. Edwards M.G. Mapping Resilience Theory: A Metatheoretical Exploration. *Strategies, Dispositions and Resources of Social Resilience* / eds. M. Endress, L. Clemens, B. Rampp. Wiesbaden: Springer VS, 2020. P. 29–52. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-658-29059-7_2.
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості» : Указ Президента України від 27.09.2021 № 479/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181> (дата звернення: 03.11.2025).
4. Резнікова О.О. *Національна стійкість в умовах мінливого безпечного середовища : монографія*. Київ : НІСД, 2022. 532 с.
5. Національна платформа стійкості та згуртованості. Напрямки діяльності. URL: <https://national-platform.org/branches/> (дата звернення: 06.11.2025).
6. Стійкість і згуртованість українського суспільства під час війни. *Періодичний звіт на основі моніторингових матеріалів з обраних регіонів України*. Вип. 14. Січень – березень 2025 року / Український незалежний центр політичних досліджень. Київ, 2025. 35 с.
7. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2022 : колективна монографія / за ред. Є. Головахи, О. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.
8. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023 : колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін. ; за ред. чл.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2023. 343 с.
9. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024 : колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін. ; за ред. чл.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, чл.-кор. НАН України, д. соц. н. С. Дембіцького. Київ : Інститут соціології НАН України, 2024. 450 с.
10. Kutsenko O. Resilience under fire: navigating societal challenges, agency, and innovation in times of war. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. 2025. Vol. 38, № 1. P. 1–10. DOI: <https://doi.org/10.1080/13511610.2025.2465177>.
11. Фонд «Демократичні ініціативи». Повоєнне відновлення України та медіаспоживання. Результати опитування. 2024. URL: [7478855096604abbf313d81.93208451.pdf](https://www.fondy.org.ua/13d81.93208451.pdf) (дата звернення: 21.10.2025).
12. Міністерство культури. 1599 пам'яток культурної спадщини та 2415 об'єктів культурної інфраструктури постраждали в Україні через російську агресію. 01.10.2025. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/1599-pamyatok-kulturnoyi-spadshhyny-ta-2415-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury-postrazhdaly-v-ukrayini-cherez-rosijsku-agresiyu/> (дата звернення: 05.11.2025).
13. Шуренкова А., Прочуханова О. Аналітичний звіт за результатами всеукраїнського соціологічного дослідження рівня читання дітей та дорослих у 2024 році. Київ : Info Sapiens, 2024. 45 с.
14. Костюченко Т., Волосевич І. Вплив війни на молодь в Україні: дослідження Info Sapiens. Київ : Info Sapiens, 2024. 83 с. URL: https://undp.org/sites/default/files/2024-05/undp-impact-of-war-on-youth-in-ukraine_0.pdf (дата звернення: 06.11.2025).
15. Презентація звіту за результатами всеукраїнського моніторингу громадської думки з метою ідентифікації мовних, етнічних, релігійних ідентичностей громадян України, потреб у змінах державної політики та результатів її реалізації / ТОВ «Інфо Сapiєнс» ; на замовлення Державної служби України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС). Київ, 2024. 52 с. URL: https://dess.gov.ua/wp-content/uploads/2025/02/IS_presentation.pdf (дата звернення: 06.11.2025).
16. (Ро)з'єднані: поляризація в українському суспільстві. Результати дослідження / Громадянська мережа ОПОРА ; Київська школа економіки ; Київський міжнародний інститут соціології. Київ, 2024. 54 с. URL: <https://www.oporaua.org/viyna/roz-yednani-polyarizaciya-v-ukrayinskomu-suspilstvi-25505> (дата звернення: 05.11.2025).
17. Info Sapiens. Основні складові стійкості українського суспільства під час тривалої війни. Київ : Info Sapiens, 2024. 14 с. URL: <https://www.sapiens.com.ua/publications/> (дата звернення: 06.11.2025).

Стаття надійшла у редакцію: 07.11.2025

Стаття прийнята: 21.11.2025

Опубліковано: 22.12.2025